

مقاله پژوهشی

بررسی تأثیر تنش شوری و کاربرد فسفر در مراحل مختلف رشد گندم بر زیست‌توده و برخی ویژگی‌های فیزیولوژیکی آن

مسعود تدین‌نژاد^{۱*}، محسن دهقانی^۲ و فرزاد پارسادوست^۳

^۱ استادیار پژوهش بخش تحقیقات خاک و آب، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی اصفهان، سازمان تحقیقات، آموزش و

ترویج کشاورزی، اصفهان

^۲ محقق بخش تحقیقات حفاظت خاک و آبخیزداری، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی اصفهان، سازمان تحقیقات، آموزش

و ترویج کشاورزی، اصفهان

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۲۱، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۱۲/۱۰)

چکیده

فسفر گرچه در بین عناصر پرنیاز کمترین مقدار را در گیاه دارد ولی به دلیل نقش مهمی که در فرایندهای حیاتی گیاه دارد تأمین آن در طول دوره رشد گندم ضروری است. این پژوهش به منظور بررسی پاسخ گندم به کاربرد فسفر در مراحل مختلف رشد آن و در شرایط متفاوت شوری آب به صورت گلدانی و در بستر کشت بدون خاک انجام شد. آزمایش به صورت فاکتوریل در قالب طرح کاملاً تصادفی با سه عامل کیفیت آب آبیاری (۲ و ۸ دسی‌زیمنس بر متر)، غلظت فسفر (۳۰ و ۴۵ میلی‌گرم بر لیتر) و پنج مرحله‌ای از رشد گندم که فسفر دریافت نمود (مرحله گیاهچه‌ای، پنجه‌زنی، طویل‌شدن ساقه، گلدهی و پرشدن دانه) و سه تکرار انجام شد. گیاهان در پایان مرحله رسیدگی فیزیولوژیکی برداشت شدند. وزن خشک ریشه، وزن خشک شاخساره، غلظت فسفر شاخساره، کلروفیل و آنزیم‌های کاتالاز و پراکسیداز اندازه‌گیری شد. تنش شوری باعث کاهش ۴۸ درصد غلظت فسفر شاخساره، ۴۰ درصد وزن خشک ریشه و شاخساره و به ترتیب ۱۰۰ و ۵۰ درصد افزایش کاتالاز و پراکسیداز شد. افزایش غلظت فسفر از ۳۰ به ۴۵ میلی‌گرم در لیتر باعث ۱۰ و ۳۶ درصد به ترتیب افزایش وزن خشک ریشه و شاخساره شد. بیشترین مقدار کلروفیل، وزن خشک ریشه و شاخساره در اثر استفاده از فسفر در مرحله طویل‌شدن ساقه و کمترین مقادیر آن‌ها مربوط به کاربرد فسفر در مرحله گیاهچه‌ای مشاهده شد. براساس این پژوهش به نظر می‌رسد که کوددهی در طول دوره رشد گندم به‌ویژه در مرحله طویل‌شدن ساقه و گلدهی لازم است.

واژه‌های کلیدی: شوری، فسفر، گندم، مراحل رشد

مقدمه

تشکیل‌دهنده مولکول‌های حیاتی DNA، RNA و ATP است. همچنین فسفر در فتوسنتز، تنفس و توسعه رشد ریشه نقش بسزایی دارد (Havlin *et al.*, 2005; Uchida, 2000; Vance *et al.*, 2003).

فسفر از عناصر غذایی ضروری برای محصولات کشاورزی است و کاربرد آن برای دستیابی به تولید مطلوب در این محصولات بسیار مهم است (Marschner, 1995). این عنصر،

* نویسنده مسؤول، نشانی پست الکترونیکی: m.tadayonnejad@gmail.com

روی گندم کاربرد خاکی و محلول‌پاشی کود فسفوری را در مقادیر مختلف بررسی کردند آن‌ها دریافتند که مصرف فسفر به میزان ۵۰ کیلوگرم در هکتار قبل از کاشت و محلول‌پاشی ۶ کیلوگرم در هکتار در طول دوره رشد باعث افزایش طول ساقه، طول ریشه، وزن خشک و تر ریشه و اندام هوایی شد. همچنین مقادیر کلروفیل با انجام محلول‌پاشی افزایش یافت.

گذشته از وضعیت تغذیه‌ای خاک، شوری خاک یکی از مهم‌ترین عواملی است که توزیع جغرافیایی گیاهان را محدود می‌کند و بر تولید و کیفیت محصول در سراسر جهان تأثیر منفی می‌گذارد. حدود ۳۰٪ از زمین‌های آبیاری‌شده جهان تحت تأثیر شوری قرار دارد و این اراضی شور سالانه ۱-۲ درصد افزایش می‌یابند (FAO, 2014). ایران بعد از هند و پاکستان با بیش از ۶/۸ میلیون هکتار اراضی شور سومین کشور جهان است که در معرض خطر شوری قرار دارد و بیشتر اراضی گندم‌کاری ایران در معرض تنش شوری بالای خاک هستند (مؤمنی، ۱۳۸۹). محققان زیادی اثر مخرب تنش شوری، به‌دلیل کاهش پتانسیل اسمزی در محیط ریشه و تأثیر بر تعادل آبی گیاه و کاهش فشار آماس، در مراحل مختلف رشدی گندم نان را گزارش کرده‌اند (Tester and Davenport, 2003; Munns et al., 2006).

تنش شوری بسته به شدت و مدت زمان تنش شامل تغییر در روندهای مختلف فیزیولوژیکی و متابولیکی است و در نهایت تولید محصول را مهار می‌کند (James et al., 2011). در پاسخ به تنش شوری، تولید ROS مانند اکسیژن فعال، سوپراکسید، رادیکال هیدروکسیل و پراکسید هیدروژن افزایش می‌یابد (Ahmad and Umar, 2011). تشکیل ROS ناشی از شوری می‌تواند منجر به آسیب اکسیداتیو در اجزای مختلف سلولی مانند پروتئین‌ها، لیپیدها و DNA شود و عملکردهای سلولی حیاتی گیاهان را قطع کند (Munns and Tester, 2008). اثر مثبت حذف رادیکال‌های آزاد اکسیژن و کاهش اثرات منفی تنش شوری در گیاهان به کمک آنزیم‌های آنتی‌اکسیدان مانند کاتالاز، سوپراکسیداز دیسموتاز و گاپاکول پراکسیداز در گونه‌های مختلف زراعی مشاهده شده است

بیشتر خاک‌های ایران، آهکی است (Roozitalab et al., 2018) و در این خاک‌ها قابلیت جذب فسفر با افزایش pH کاهش می‌یابد بنابراین کمبود فسفر یکی از مشکلات تغذیه‌ای رایج در خاک‌های آهکی است (Tunési et al., 1999). براساس گزارش‌های علمی، کمتر از ۰/۱ درصد از فسفر کل خاک قابل استفاده برای گیاه است (Gallaher, 2007; Mengel and Kirkby, 2001). شکل قابل جذب این عنصر در بیشتر خاک‌های ایران کمتر از ۱۰ میلی‌گرم بر کیلوگرم خاک است (Roozitalab et al., 2018).

از آنجا که فسفر به‌شدت در معرض واکنش با ترکیبات خاک است و در خاک غیرمتحرک است تنها از مسیر انتشار و برخورد مستقیم ریشه جذب گیاه می‌شود. به همین علت ریشه گیاه باید برای جذب فسفر موردنیاز خود در میان خاک رشد کند. فسفر به‌سرعت از سطح ریشه جذب می‌شود و به همین علت منطقه‌ای به شعاع ۰/۲ تا یک میلی‌متر اطراف ریشه فاقد فسفر است بنابراین استفاده از کودهای فسفوری در ریزوسفر گیاه در طول دوره رشد به‌شدت توصیه می‌شود (Mikkelsen, 2013).

گیاه در مراحل اولیه رشد به‌سرعت از فسفر قابل جذب خاک استفاده می‌کند اما در مراحل بعدی رشد باید از فسفر خاک که به‌تدریج به شکل قابل جذب تبدیل می‌شود بهره‌برد (Mosali et al., 2006)؛ بنابراین تعیین مقدار فسفر موردنیاز برای تغذیه کافی و افزایش عملکرد محصول در طول دوره رشد به‌علت شرایط پیچیده خاک، سخت است. معمولاً مرسوم است که کل فسفر موردنیاز را در شروع کشت در اختیار گیاه قرار می‌دهند که در این حالت در ارقام پرمحصول در طول دوره رشد کمبود فسفر دیده شده است (Gray, 1977). توقف رشد، کاهش پنجه‌های بارور و کاهش عملکرد ممکن است به‌علت کمبود فسفر در طول دوره رشد گندم باشد (Latif et al., 1997).

محلول‌پاشی فسفر در مراحل پایانی رشد باعث افزایش میزان محصول در گندم زمستانه می‌شود (Mosali et al., 2006). Waraich و همکاران (۲۰۱۵) در آزمایش گلخانه‌ای بر

در عرصه‌های شور و آهکی است و به نظر می‌رسد مصرف فسفر در خاک‌های آهکی نباید منحصر به کاربرد خاکی آن قبل از کشت باشد و از طرف دیگر مطالعه فسفر در شرایط پیچیده خاک دشوار است بنابراین جهت مطالعه عکس‌العمل مراحل مختلف رشد گندم به کاربرد فسفر این پژوهش در شرایط کشت بدون خاک و شوری متفاوت محیط ریشه انجام شد. به بیان دیگر مطالعه حاضر در شرایط کنترل‌شده کشت بدون خاک و در محیط گلخانه و در شرایط متفاوت شوری (شوری طبیعی آب آبیاری) موضوعی جدید و لازم‌الاجرا است.

مواد و روش‌ها

این پژوهش در گلخانه مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی اصفهان با موقعیت جغرافیایی $36^{\circ} 52' 32''$ شمالی و $47^{\circ} 36' 51''$ شرقی و ارتفاع ۱۶۱۶ متر از سطح دریا اجرا شد. آزمایش به صورت فاکتوریل در قالب طرح کاملاً تصادفی با سه عامل کیفیت آب آبیاری (شوری آب)، غلظت فسفر و مراحل رشد گیاه با سه تکرار انجام شد. عامل کیفیت آب آبیاری شامل دو کیفیت ۸ و ۲ دسی‌زیمنس بر متر، عامل غلظت فسفر شامل دو غلظت ۳۰ و ۴۵ میلی‌گرم در لیتر و عامل مراحل رشد شامل پنج مرحله رشد گندم که مقادیر فسفر ۳۰ یا ۴۵ میلی‌گرم در لیتر را دریافت نمود که شامل: گیاهچه‌ای (۱۰ تا ۲۰ زایداکس)، پنجه‌زنی (۲۱ تا ۲۹ زایداکس)، طول‌شدن ساقه (۳۰ تا ۵۹ زایداکس)، گلدهی (۶۰ تا ۶۹ زایداکس) و پرشدن دانه (۷۱ تا ۸۹ زایداکس) بود (Zadoks, 1974). آزمایش به صورت گلدانی و در بستر پرلیت با دانه‌بندی ۲ تا ۴ میلی‌متر انجام شد. بذره‌های گندم رقم بک‌کراس روشن با محلول ۵ درصد هیپوکلریت سدیم به مدت ۵ دقیقه ضدعفونی گردید و پس از جوانه‌دار شدن در محیط مرطوب به تعداد ۸ عدد در هر گلدان کاشته شدند که یک هفته پس از رشد، با انتخاب بهترین گیاهچه‌ها تعداد آن‌ها به چهار عدد در گلدان کاهش یافت. به منظور تهیه دو کیفیت ۸ و ۲ دسی‌زیمنس بر متر آب آبیاری از آب شور طبیعی چاه ایستگاه تحقیقات کشاورزی رودشت در ۷۰ کیلومتری شرق اصفهان استفاده شد. آب شور

(Ashraf and Ali, 2008; Gondim *et al.*, 2010; Rao *et al.*, 2013).

برخی از پژوهشگران نشان دادند سطح توصیه کود فسفر در شرایط شور کمی بالاتر از شرایط غیرشور است، آنها چنین نتیجه‌گیری نمودند که به علت کاهش قابلیت جذب فسفر در خاک‌های شور از یک طرف و کاهش رشد ریشه از طرف دیگر، برای رسیدن تولید بالاتر در شرایط شور، باید مقداری بیش از شرایط غیرشور، کود فسفوری مصرف نمود (Allen and Pechenik, 2010؛ مهاجر میلانی و همکاران، ۱۳۷۸).

قلی‌زاده و همکاران (۱۳۹۳) در بررسی ۴۱ ژنوتیپ گندم در دو کیفیت آب آبیاری ۱۰ و ۲ دسی‌زیمنس بر متر گزارش کردند که محتوای کلروفیل رقم بکراس روشن در اثر تنش شوری کاهش یافت با توجه به نتایج مقایسه میانگین این پژوهش، ژنوتیپ‌های شهریار، روشن و بومی یزد دارای بیشترین عملکرد دانه و نیز بیشترین محتوای کلروفیل برگ در میان ژنوتیپ‌های مورد بررسی در شرایط تنش شوری بودند و می‌توان آن‌ها را ژنوتیپ‌های متحمل در شرایط تنش شوری در این تحقیق معرفی کرد. به نظر می‌رسد تحمل زیاد این ژنوتیپ‌ها به دلیل تجمع ژن‌های تحمل به تنش شوری در این ژنوتیپ‌ها باشد؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که در شرایط تنش شوری ژنوتیپ‌های متحمل و دارای عملکرد زیاد از محتوای کلروفیل برگ زیادی برخوردارند و به نظر می‌رسد گیاهان متحمل به شوری، می‌توانند کاهش محتوای کلروفیل را تعدیل و عملکرد خود را حفظ کنند.

پیرامون کاربرد کودهای شیمیایی فسفر در طول دوره رشد گندم در شرایط شور پژوهشی در دسترس نیست. اما کاربرد کودهای زیستی و یا قارچ‌ها و باکتری‌های حل‌کننده فسفر که به تدریج فسفر را در اختیار گیاه قرار می‌دهند نشان داد تأمین فسفر در طول دوره رشد گیاه نسبت به مصرف ابتدای فصل کشت در شرایط شور باعث افزایش فعالیت آنزیم‌های آنتی‌اکسیدان، افزایش میزان کلروفیل و افزایش ماده خشک شده است (نادری، ۱۳۹۹؛ نیازی اردکان و همکاران، ۱۳۹۹).

با توجه به مطالب گفته‌شده بیشتر اراضی گندم‌کاری ایران

جدول ۱- ویژگی‌های شیمیایی آب مورد استفاده

مؤلفه	واحد	آب شور طبیعی	تیمار EC=8	تیمار EC=2
EC	dS/m	۱۶/۱	۷/۹	۲/۱
pH	-	۷/۴	۷/۸	۷/۸
HCO ₃ ⁻	meq/l	۴/۸	۳/۴	۲/۵
Cl ⁻	meq/l	۱۱۴	۴۰/۱	۱۲/۳
SO ₄ ²⁻	meq/l	۹۸/۲	۴۹/۵	۱۳/۲
Ca ²⁺ +Mg ²⁺	meq/l	۷۸	۲۶	۹/۸
Na ⁺	meq/l	۱۴۰	۶۵/۶	۱۸/۲
K ⁺	meq/l	۰/۲	۰/۲	۰/۰
H ₂ PO ₄ ⁻	mg/l	۰/۱۵	۰/۰۸	۰/۰
NH ₄ ⁺	mg/l	۰/۰	۰/۰	۰/۰
NO ₃ ⁻	mg/l	۲/۵	۰/۹	۰/۰
Mn ²⁺	mg/l	۰/۰۱	۰/۰	۰/۰
Cu ²⁺	mg/l	۰/۰۲	۰/۰	۰/۰
Zn ²⁺	mg/l	۰/۰	۰/۰	۰/۰
Fe ²⁺	mg/l	۰/۰۴	۰/۰۳	۰/۰
HBO ₃ ⁻	mg/l	۳/۳	۱/۵	۰/۰

زمان آبیاری با توجه به تبخیر و تعرق گیاه و حجم شوری زه‌آب خارج شده از گلدان‌ها تغییر داده شد. این تعداد به مرور تا پایان آزمایش به ترتیب به ۹، ۶ و ۳ بار در روز کاهش یافت. دمای روزانه گلخانه بین ۱۸ تا ۲۵ درجه سانتی‌گراد و دمای شب حدود ۱۵ درجه سانتی‌گراد تنظیم شد. از زمان مرحله گیاهچه‌ای اعمال تیمارهای فسفر آغاز شد و در طول هر مرحله مقادیر فسفر موردنظر برای گلدان‌های مورد تیمار اعمال گردید.

در پایان مرحله پرشدن دانه کلروفیل برگ پرچم به کمک دستگاه کلروفیل‌متر SPAD-502 خوانده شد. در هر برگ سه قرائت از ابتدا، وسط و انتهای برگ انجام و میانگین آن یادداشت گردید. برای سنجش فعالیت آنزیم پراکسیداز برگ از غلظت‌های مختلف گایاکول استفاده شد. میزان جذب نوری آنزیم پراکسیداز در طول موج ۴۸۵ نانومتر با دستگاه اسپکتروفوتومتر مدل Spectronic 20D برحسب جذب در دقیقه گرم ماده تر اندازه‌گیری شد (van Doorn and Ketsa, 2014).

موردنظر با شوری ۱۶/۱ دسی‌زیمنس بر متر به محل گلخانه منتقل شد و به کمک آب با کیفیت ۰/۳ دسی‌زیمنس بر متر کیفیت‌های ۸ و ۲ دسی‌زیمنس بر متر ساخته شد. هر سه آب تجزیه شیمیایی شدند و براساس مقادیر برخی از عناصر غذایی آن‌ها محلول غذایی تنظیم گردید (جدول ۱).

مقدار نمک‌های مورد استفاده در محلول غذایی هوگلند براساس عناصر غذایی موجود در آب آبیاری اصلاح شد به گونه‌ای که پس از ترکیب نمک‌های موردنظر با آب آبیاری غلظت عناصر غذایی بر طبق همان غلظت فرمول هوگلند بود (جدول ۲). فسفر به صورت محلول استوک مجزا با غلظت ۱۵۰۰۰ میلی‌گرم در لیتر از نمک پتاسیم دی‌هیدروژن فسفات ساخته شد که براساس میزان موردنیاز برای ساخت تیمار فسفر موردنظر در داخل مخازن محلول غذایی تیمارها استفاده گردید. آبیاری روزانه ابتدا براساس ۸۵ درصد ظرفیت زراعی انجام شد به گونه‌ای که در ابتدای آزمایش ۱۲ نوبت در روز آبیاری انجام شد و با توسعه و رشد ریشه‌ها تعداد و مدت

جدول ۲- غلظت عناصر غذایی در محلول هوگلند

عنصر غذایی	نیتروژن	فسفر	پتاسیم	کلسیم	منیزیم	آهن	روی	مس	منگنز	بور	مولیبدن
غلظت (mg/l)	۲۱۰	۳۱	۲۳۵	۲۰۰	۴۸	۲/۹	۰/۰۵	۰/۰۲	۰/۰۵	۰/۵	۰/۰۵

همچنین فعالیت آنزیم کاتالاز با استفاده از دستگاه اسپکتروفوتومتر و میزان جذب در طول موج ۲۴۰ نانومتر یادداشت و نهایتاً برحسب میکرومول H_2O_2 تولیدشده در دقیقه محاسبه شد (Aebi, 1974). پس از پایان رشد و رسیدگی فیزیولوژیکی (۸۹ زایدکس)، آبیاری قطع و ریشه و شاخساره هر گلدان از محل طوقه جدا گردید و در آون در دمای ۷۵ درجه سانتی‌گراد به مدت ۷۲ ساعت قرار داده شد. فسفر شاخساره به روش هضم و روش رنگ‌سنجی با دستگاه اسپکتروفوتومتر اندازه‌گیری شد (امامی، ۱۳۷۵).

تجزیه واریانس، مقایسه میانگین‌ها و سایر محاسبات داده‌های به دست آمده با نرم‌افزارهای SAS، MSTAT-C و EXCEL تجزیه و تحلیل شد. مقایسه میانگین داده‌ها به روش LSD و در سطح احتمال پنج درصد انجام شد.

نتایج و بحث

نتایج تجزیه واریانس اثر اصلی و متقابل تیمارهای مراحل رشد تغذیه‌شده با فسفر (که به اختصار مراحل رشد گفته می‌شود)، کیفیت آب آبیاری و غلظت فسفر در محلول غذایی بر غلظت فسفر شاخساره، وزن خشک ریشه، وزن خشک شاخساره، نسبت وزن خشک شاخساره به ریشه، کلروفیل، فعالیت کاتالاز و پراکسیداز در جدول ۳ آمده است.

غلظت فسفر شاخساره: اثرات اصلی و اثرات متقابل تیمارهای مراحل رشد، فسفر و کیفیت آب بر غلظت فسفر شاخساره بر غلظت فسفر شاخساره در سطح یک درصد معنی‌دار گردید (جدول ۳). افزایش فسفر محلول غذایی از ۳۰ به ۴۵ میلی‌گرم در لیتر باعث ۸۸ درصد افزایش در غلظت فسفر شاخساره شده است (جدول ۴). پژوهش‌های Cadot و همکاران (۲۰۱۸) نشان داد که با افزایش غلظت فسفر در محیط ریشه غلظت فسفر شاخساره نیز افزایش می‌یابد. این

موضوع در پژوهش‌های سایر محققین نیز گزارش شده است (Liao, 2008; Sharma, 2012). افزایش شوری آب آبیاری از ۲ به ۸ دسی‌زیمنس بر متر باعث ۴۸ درصد کاهش غلظت فسفر شاخساره شده است (جدول ۴). تدین و سلطانیان (۱۳۹۵) بر روی گیاه برزک مشاهده کردند که تنش خشکی باعث کاهش جذب فسفر به میزان ۳۴ درصد شد. بویراحمدی و همکاران (۱۳۹۰) نیز نتایج مشابهی را ارائه نمودند براساس یافته آن‌ها افزایش شوری از ۰/۵ به ۱۰ دسی‌زیمنس بر متر، ۵۲ درصد فسفر شاخساره گندم کاهش داد. افزایش فسفر در مرحله گلدهی و مرحله پرکردن دانه بیشترین تأثیر را در افزایش غلظت فسفر شاخساره داشته است (جدول ۴) که شاید نمونه‌گیری در پایان مرحله رسیدگی فیزیولوژیکی که نزدیک اعمال تیمار این دو مرحله بود بر روی آن بی‌تأثیر نباشد. ناصری و همکاران (۱۳۹۷) از مقایسه مصرف کود فسفوری قبل از کاشت با مصرف تدریجی فسفر توسط باکتری‌های حل‌کننده فسفات و قارچ میکوریزا مشاهده کردند که مصرف کود فسفوری قبل از کاشت ۵۶ درصد کمتر غلظت فسفر برگ را افزایش داد.

اثر متقابل تیمار کیفیت آب ۸ دسی‌زیمنس بر متر و کاربرد ۳۰ میلی‌گرم در لیتر فسفر در مرحله گیاهچه‌ای باعث کم‌ترین غلظت فسفر در شاخساره شده است. بیشترین غلظت فسفر شاخساره مربوط به اثر متقابل تیمار کیفیت آب ۲ دسی‌زیمنس بر متر و کاربرد ۴۵ میلی‌گرم بر لیتر فسفر در مرحله گلدهی بود که البته با مقادیر فسفر شاخساره در سایر تیمارهای مراحل رشد تفاوت معنی‌داری ندارد (جدول ۵).

همبستگی بین غلظت فسفر در شاخساره با وزن خشک ریشه، وزن خشک شاخساره و کلروفیل مثبت و با آنزیم‌های کاتالاز و پراکسیداز منفی و معنی‌دار ($P < .1$) شد. اما همبستگی غلظت فسفر در شاخساره با نسبت وزن خشک

جدول ۳- نتایج تجزیه واریانس اثر تیمارهای آزمایشی بر وزن ماده خشک و ویژگی‌های فیزیولوژیکی

منابع تغییرات	درجه آزادی	میانگین مربعات					فسفر شاخساره	وزن خشک ریشه	وزن خشک شاخساره	وزن خشک شاخساره/ریشه	کلروفیل	کاتالاز	پراکسیداز
		شاخساره	ریشه	شاخساره	ریشه	شاخساره/ریشه							
مراحل رشد (A)	۴	۰/۰۲۱**	۱۲/۰۶*	۸۰۵۱**	۸/۶۲**	۱۹/۷۰*	۰/۰۲۰**	۱۳/۴۶**					
فسفر (B)	۱	۰/۶۵۱**	۴۰/۶۷**	۲۵۶۸۹**	۲۳/۹۴**	۱۵۳**	۰/۰۸۲**	۱۰۶/۳**					
A × B	۴	۰/۰۰۷**	۲/۹۲ ^{ns}	۲۴۲۶**	۴/۱۷*	۱۴/۵۰*	۰/۰۳۵**	۷/۸۸*					
کیفیت آب (C)	۱	۰/۶۳۹**	۱۴۲۹**	۷۸۶۸۵**	۲/۸۶**	۱۰۵۱**	۰/۶۶۷**	۹۱۶/۷**					
A × C	۴	۰/۰۰۵**	۱۶/۶۰**	۲۷۲۰**	۲/۴۱**	۱۰/۰۱*	۰/۰۳۹**	۵/۳*					
B × C	۱	۰/۰۱۱**	۱۲/۷۲ ^{ns}	۲۶۴۸**	۰/۰۰۲*	۳/۲۴ ^{ns}	۰/۰۱۲*	۵/۳۷*					
A × B × C	۴	۰/۰۱۲**	۴/۵۸ ^{ns}	۴۳۷*	۰/۲۳۴*	۹/۵۴*	۰/۰۰۷*	۲/۷*					
خطای کل	۲۰	۰/۰۰۱	۴/۹۷	۲۱۴/۰	۰/۴۰	۴/۰۴	۰/۰۰۳	۴/۱۳					
ضریب تغییرات (%)		۱۰/۹۹	۱۰/۲۸	۱۰/۷	۱۰/۲۴	۱۰/۰۵	۱۰/۳۲	۱۰/۲۴					

* : معنی‌دار در سطح ۵٪، ** : معنی‌دار در سطح ۱٪، ^{ns} : عدم معنی‌داری

جدول ۴- مقایسه میانگین اثرات اصلی تیمارهای آزمایشی بر وزن ماده خشک و ویژگی‌های فیزیولوژیکی

تیمار	فسفر شاخساره %	وزن خشک ریشه gr/pot	وزن خشک شاخساره gr/pot	وزن خشک شاخساره/ریشه	کلروفیل	کاتالاز	پراکسیداز
گیاهچه‌ای	۰/۲۹ ^c	۲۰/۶۱ ^b	۱۱۳/۰ ^c	۵/۵ ^b	۴۷/۲۳ ^a	۰/۵۸۷ ^a	۲۰/۹۵ ^a
پنجه‌زنی	۰/۳۴ ^b	۲۱/۹۵ ^{ab}	۱۵۳/۰ ^b	۷/۰ ^a	۴۸/۰۳ ^a	۰/۵۵۰ ^{ab}	۲۰/۳۲ ^{ab}
طول‌شدن ساقه	۰/۳۳ ^b	۲۳/۲۶ ^a	۱۷۴/۲ ^a	۷/۲ ^a	۵۰/۲۷ ^a	۰/۵۱۹ ^{bc}	۱۸/۸۲ ^{bc}
گلدهی	۰/۳۹ ^a	۲۱/۳۹ ^b	۱۲۱/۱ ^c	۵/۶ ^b	۴۹/۹۲ ^a	۰/۵۸۲ ^a	۲۰/۵۶ ^a
پرشدن دانه	۰/۳۸ ^a	۲۱/۱۹ ^b	۱۲۲/۵ ^c	۵/۷ ^b	۴۸/۵۰ ^a	۰/۴۹۲ ^c	۱۸/۶۳ ^c
LSD (<0.05 %)	۰/۰۲۶۰۹	۱/۸۴	۱۲/۰۷	۰/۵۲۴۴	۴/۰۴۶	۰/۰۴۵۱۹	۱/۶۷۷
۳۰ میلی‌گرم در لیتر فسفر	۰/۲۴	۲۰/۶۲	۱۱۶/۱	۵/۶	۴۷/۱۹	۰/۵۸۳	۲۱/۲
۴۵ میلی‌گرم در لیتر فسفر	۰/۴۵	۲۲/۷۴	۱۵۷/۵	۶/۹	۵۰/۳۹	۰/۵۰۹	۱۸/۵
EC = 8 dS/m	۰/۲۴	۱۶/۸۰	۱۰۰/۶	۶/۰	۴۴/۶۱	۰/۶۵۱	۲۳/۸
EC = 2 dS/m	۰/۴۶	۲۶/۵۶	۱۷۳/۰	۶/۴	۵۲/۹۸	۰/۴۴۰	۱۵/۹

در هر ستون حروف مشابه نشان‌دهنده عدم اختلاف معنی‌دار بین میانگین‌ها در سطح ۵ درصد است.

خشک ریشه در سطح پنج درصد و بر وزن خشک شاخساره و نسبت این دو در سطح یک درصد معنی‌دار شد. همچنین اثرات اصلی تیمارهای فسفر و کیفیت آب بر وزن خشک ریشه، شاخساره و نسبت این دو در سطح یک درصد معنی‌دار شد.

شاخساره به ریشه معنی‌دار نگردید (جدول ۶). افزایش کاربرد فسفر در طول دوره رشد گندم باعث افزایش کلروفیل و به‌دنبال آن افزایش فتوسنتز و ماده خشک در گندم شده است. وزن خشک گیاه: اثر اصلی تیمارهای مراحل رشد بر وزن

جدول ۵- مقایسه میانگین اثر متقابل تیمارهای آزمایشی بر وزن ماده خشک و ویژگی‌های فیزیولوژیکی

پراکسیداز	کاتالاز	کلروفیل	وزن خشک			فسفر شاخساره	تیمار		شوری آب (dS/m)
			شاخساره/ ریشه	وزن خشک شاخساره	وزن خشک ریشه		فسفر	مرحله تغذیه با فسفر	
۲۶/۵ ^a	۰/۶۱۲ ^{cd}	۴۱/۶۵ ^e	۵/۳۷ ^{ef}	۸۰/۲۴ ^h	۱۴/۹۱ ^e	۰/۰۹ ^h	گیاهچه‌ای		
۲۴/۱ ^{abc}	۰/۷۹۳ ^a	۴۳/۱۶ ^e	۵/۷۰ ^e	۸۶/۲۱ ^h	۱۵/۱۳ ^{de}	۰/۱۲ ^{gh}	پنجه‌زنی		
۲۵/۳ ^{ab}	۰/۶۴۷ ^{bc}	۴۳/۱۸ ^e	۵/۴۰ ^{ef}	۹۳/۲۵ ^h	۱۷/۲۴ ^{de}	۰/۲۱ ^{ef}	طول‌شدن ساقه	۳۰	
۲۳/۶ ^{dabcd}	۰/۷۰۷ ^{ab}	۴۳/۹۹ ^e	۵/۶۷ ^{ef}	۸۹/۵۸ ^h	۱۵/۸۱ ^{de}	۰/۱۷ ^{fg}	گلدهی		
۲۴/۵ ^{abc}	۰/۶۱۲ ^{cd}	۴۴/۲۱ ^e	۴/۶۳ ^f	۸۳/۲۵ ^h	۱۷/۹۱ ^{de}	۰/۱۶ ^{fg}	پرشدن دانه		
۲۳/۸ ^{abcd}	۰/۵۸۵ ^{cde}	۴۵/۱۰ ^{de}	۵/۷۳ ^e	۹۸/۹۶ ^h	۱۷/۲۶ ^{de}	۰/۲۱ ^{ef}	گیاهچه‌ای	۸	
۲۴/۶ ^{abc}	۰/۵۵۴ ^{def}	۴۵/۶۵ ^{cde}	۸/۹۰ ^{ab}	۱۴۵/۲۰ ^{ef}	۱۶/۳۲ ^{de}	۰/۳۵ ^c	پنجه‌زنی		
۲۰/۷ ^{def}	۰/۶۲۷ ^{bcd}	۴۹/۲۳ ^{abcde}	۷/۷۰ ^c	۱۳۳/۲۰ ^{ef}	۱۷/۳۲ ^{de}	۰/۲۳ ^e	طول‌شدن ساقه	۴۵	
۲۳/۰ ^{bcd}	۰/۶۷۳ ^{bc}	۴۸/۶۵ ^{abcde}	۵/۴۷ ^{ef}	۱۰۲/۴۰ ^{gh}	۱۸/۶۴ ^d	۰/۴۵ ^b	گلدهی		
۲۱/۵ ^{cde}	۰/۷۰۴ ^{ab}	۴۱/۲۳ ^e	۵/۳۳ ^{ef}	۹۳/۲۵ ^h	۱۷/۴۵ ^{de}	۰/۴۱ ^b	پرشدن دانه		
۱۷/۲ ^{gh}	۰/۵۹۸ ^{cd}	۴۸/۲۱ ^{bde}	۵/۲۷ ^{ef}	۱۲۳/۸۰ ^{fg}	۲۳/۴۶ ^c	۰/۲۹ ^d	گیاهچه‌ای		
۱۷/۴ ^{fgh}	۰/۵۵۳ ^{def}	۴۸/۹۹ ^{abcde}	۵/۵۳ ^{ef}	۱۴۸/۱۰ ^e	۲۶/۸۲ ^{bc}	۰/۳۴ ^{cd}	پنجه‌زنی		
۱۷/۴ ^{fgh}	۰/۵۰۰ ^{efg}	۵۲/۳۲ ^{abcd}	۶/۹۰ ^{cd}	۱۸۲/۱۰ ^c	۲۶/۳۱ ^{bc}	۰/۳۱ ^{cd}	طول‌شدن ساقه	۳۰	
۱۹/۶ ^{efg}	۰/۴۶۰ ^g	۵۲/۹۵ ^{abcd}	۵/۵۳ ^{ef}	۱۳۶/۰۰ ^{ef}	۲۴/۶۵ ^c	۰/۳۵ ^c	گلدهی		
۱۶/۲ ^h	۰/۳۴۸ ^h	۵۳/۲۶ ^{abc}	۵/۷۷ ^e	۱۳۸/۲۰ ^{ef}	۲۳/۹۶ ^c	۰/۳۵ ^c	پرشدن دانه		
۱۶/۳ ^{gh}	۰/۵۵۱ ^{def}	۵۳/۹۶ ^{ab}	۵/۵۷ ^{ef}	۱۴۸/۹۰ ^e	۲۶/۸۲ ^{bc}	۰/۵۵ ^a	گیاهچه‌ای	۲	
۱۵/۱ ^{hi}	۰/۳۰۰ ^h	۵۴/۳۲ ^{ab}	۷/۹۰ ^{bc}	۲۳۲/۶۰ ^b	۲۹/۵۴ ^{ab}	۰/۵۴ ^a	پنجه‌زنی		
۱۱/۹ ⁱ	۰/۳۰۳ ^h	۵۶/۳۵ ^a	۹/۰۰ ^a	۲۸۸/۳۰ ^a	۳۲/۱۵ ^a	۰/۵۶ ^a	طول‌شدن ساقه	۴۵	
۱۶/۰ ^h	۰/۴۸۸ ^{fg}	۵۴/۱۰ ^{ab}	۵/۹۰ ^{de}	۱۵۶/۶۰ ^{de}	۲۶/۴۵ ^{bc}	۰/۵۹ ^a	گلدهی		
۱۲/۳ ⁱ	۰/۳۰۳ ^h	۵۵/۳۲ ^{ab}	۶/۹۰ ^{cd}	۱۷۵/۲۰ ^{cd}	۲۵/۴۴ ^c	۰/۵۸ ^a	پرشدن دانه		
۳/۳۵۴	۰/۰۹۰۴	۸/۰۹۲	۱/۰۴۹	۲۴/۱۴	۳/۶۸۰	۰/۰۵۲	LSD (<0.05 %)		

در هر ستون حروف مشابه نشان‌دهنده عدم اختلاف معنی‌دار بین میانگین‌ها در سطح ۵ درصد است.

در سطح یک درصد و نسبت وزن خشک شاخساره به ریشه در سطح پنج درصد معنی‌دار شد. همچنین اثر متقابل هر سه تیمار آزمایشی فقط بر وزن خشک شاخساره و نسبت وزن خشک شاخساره به ریشه در سطح پنج درصد معنی‌دار گردید (جدول ۳).

افزایش غلظت فسفر از ۳۰ به ۴۵ میلی‌گرم در لیتر باعث ۱۰ و ۳۶ درصد به‌ترتیب افزایش وزن خشک ریشه و

گرچه اثر متقابل فسفر و مراحل رشد بر وزن خشک ریشه معنی‌دار نگردید اما این اثر بر وزن خشک شاخساره در سطح یک درصد و بر نسبت وزن خشک شاخساره به ریشه در سطح پنج درصد معنی‌دار شد. علاوه بر این اثر متقابل تیمارهای کیفیت آب و مراحل رشد بر وزن خشک ریشه، شاخساره و نسبت این دو در سطح یک درصد معنی‌دار شد. اثر متقابل تیمارهای فسفر و کیفیت آب بر فقط بر وزن خشک شاخساره

جدول ۶- همبستگی بین پارامترهای اندازه‌گیری شده

فسفر شاخساره	پراکسیداز	کاتالاز	کلروفیل	وزن خشک شاخساره/ ریشه	وزن خشک شاخساره	وزن خشک ریشه
					۱	وزن خشک ریشه
					۰/۷۴۴**	وزن خشک شاخساره
				۱	۰/۱۱۸ ^{ns}	وزن خشک شاخساره به ریشه
			۱	۰/۱۹۰ ^{ns}	۰/۶۶۳**	محتوی کلروفیل
		۱	-۰/۷۵۰**	-۰/۰۸۸ ^{ns}	-۰/۵۵۸**	کاتالاز
	۱	۰/۷۴۶**	-۰/۷۳۵**	-۰/۱۶۹ ^{ns}	-۰/۶۵۰**	پراکسیداز
۱	-۰/۶۴۳**	-۰/۶۸۸**	۰/۶۱۹**	۰/۱۵۵ ^{ns}	۰/۵۰۶**	فسفر شاخساره

** : معنی دار در سطح ۱٪، ^{ns} : عدم معنی داری

باعث کاهش جذب فسفر گردد (Awad et al., 1990). همچنین رقابت بین آنیون $H_2PO_4^-$ و مقادیر زیاد آنیون Cl^- در آب شور (جدول ۱) برای جذب توسط ریشه می‌تواند باعث کاهش جذب فسفر در شرایط شور گردد (Papadopoulos and Rendig, 1983).

بیشترین وزن خشک ریشه و شاخساره در اثر استفاده از فسفر در مرحله طولی شدن ساقه بود و کمترین مقادیر وزن خشک ریشه و شاخساره مربوط به کاربرد فسفر در مرحله گیاهچه‌ای به دست آمد گرچه تفاوت معنی‌داری با وزن خشک تیمارهای مراحل گلدهی و پرشدن دانه نداشت (جدول ۴). افزایش طول ساقه، طول ریشه، وزن خشک و تر ریشه و اندام هوایی گندم در اثر کاربرد فسفر به صورت محلول‌پاشی توسط سایر محققین هم گزارش گردیده است (Mosali et al., 2006; Waraich et al., 2015). مقایسه میانگین اثر متقابل تیمارهای آزمایشی بر وزن خشک ریشه نشان داد که اثر متقابل تیمار کیفیت آب ۲ دسی‌زیمنس بر متر و کاربرد ۴۵ میلی‌گرم در لیتر فسفر در مرحله طولی شدن ساقه باعث بیشترین وزن خشک ریشه و شاخساره به ترتیب ۳۲/۱۵ و ۲۸۸/۳۰ گرم در گلدان شده است (جدول ۵). اثر متقابل تیمار کیفیت آب ۸ دسی‌زیمنس بر متر و کاربرد ۳۰ میلی‌گرم در لیتر فسفر در مرحله گیاهچه‌ای باعث کم‌ترین وزن خشک ریشه و شاخساره به ترتیب ۱۴/۹۱ و ۸۰/۲۴ گرم در گلدان شده است گرچه وزن

شاخساره شد (جدول ۴). پژوهشگران معتقدند که کمبود فسفر با تأثیر منفی بر زایش ریشه‌ها باعث کاهش جذب عناصر غذایی از جمله فسفر و کاهش ترکیبات وابسته به آن نظیر ATP و نهایتاً کاهش میزان فتوسنتز و کاهش وزن خشک شاخساره می‌شود (Achatz et al., 2010; Jones et al., 1992). اثر فسفر بر افزایش وزن ماده خشک و طول ریشه در مطالعه‌ای بر روی ۲۰ ژنوتیپ برنج در برزیل بررسی شد. در این بررسی سطوح فسفر بین ۲ تا ۵/۶۸ و متوسط ۳/۴۱ گرم به‌ازای هر گیاه باعث افزایش وزن خشک ریشه از ۲/۴۳ تا ۸/۵۵ و متوسط ۴/۰۱ گرم به‌ازای هر گیاه شد همچنین طول ریشه‌ها ۱۰ درصد افزایش معنی‌دار داشت (Fageria et al., 2011). شورشیدن آب آبیاری از ۲ به ۸ دسی‌زیمنس بر متر باعث ۳۷ و ۴۲ درصد به ترتیب کاهش وزن خشک ریشه و شاخساره شد (جدول ۴). بویراحمدی و همکاران (۱۳۹۰) نیز مشاهده کردند که افزایش شوری از ۰/۵ به ۱۰ دسی‌زیمنس بر متر، ۸۶ و ۶۸ درصد به ترتیب وزن خشک ریشه و شاخساره را کاهش داد. پژوهش‌های Yan و همکاران (۲۰۱۸) نشان داد که تنش شوری باعث کاهش انتقال هورمون آبسزیک اسید (ABA) از ریشه به برگ شده و باعث کاهش وزن خشک گیاه می‌شود. کاهش جذب فسفر در اثر افزایش شوری بر روی انتقال مواد فتوسنتزی به محل‌های رشد گیاه و نهایتاً کاهش عمومی رشد منجر می‌شود. بالا بودن قدرت یونی در آب شور تیز می‌تواند

کلروفیل برگ را ایجاد نمود و کمترین مقدار کلروفیل در کاربرد فسفر در مرحله گیاهچه‌ای مشاهده شد (جدول ۴). ناصری و همکاران (۱۳۹۷) بیان کردند که جذب تدریجی فسفر در طول دوره رشد به کمک باکتری‌های حل‌کننده فسفات کلروفیل برگ را ۱۱۸ درصد افزایش داد. مقایسه میانگین اثر متقابل تیمارهای آزمایشی بر کلروفیل برگ نشان داد که کیفیت آب ۲ دسی‌زیمنس بر متر و کاربرد ۴۵ میلی‌گرم بر لیتر فسفر در مرحله طویل‌شدن ساقه بیشترین کلروفیل برگ و کیفیت آب ۸ دسی‌زیمنس بر متر و کاربرد ۳۰ میلی‌گرم بر لیتر فسفر در مرحله گیاهچه‌ای کمترین مقدار کلروفیل برگ را نشان داد گرچه کلیه تیمارهای مراحل رشد در این کیفیت آب و این مقدار فسفر تفاوت معنی‌داری با یکدیگر نداشتند (جدول ۵).

کاتالاز: اثرات اصلی و متقابل تیمارهای آزمایش بر آنزیم کاتالاز برگ در سطح یک درصد معنی‌دار شد به استثنای اثر متقابل فسفر و کیفیت آب و نیز اثر متقابل هر سه تیمار آزمایشی که در سطح پنج دصد معنی‌دار شد (جدول ۳). کاهش مقدار فسفر از ۴۵ به ۳۰ میلی‌گرم در لیتر باعث افزایش میزان کاتالاز به میزان ۱۴ درصد گردید. پژوهشگران نشان دادند که استفاده از قارچ‌های همزیست باعث افزایش فسفر گیاه شده و در اثر این افزایش فعالیت آنزیم کاتالاز کاهش یافته است (ناصری و همکاران، ۱۳۹۷؛ توفیقی و همکاران، ۱۳۹۵). پژوهش Polesskaya و همکاران (۲۰۰۴) بر روی گندم نشان داد که کمبود ازت باعث افزایش آنزیم کاتالاز برگ نسبت به گیاه فاقد تنش شده است. همچنین افزایش شوری آب آبیاری از ۲ به ۸ دسی‌زیمنس بر متر باعث افزایش کاتالاز به میزان ۱۰۰ درصد شد. تحمل به شوری با افزایش آنزیم کاتالاز ارتباط مستقیم دارد (Caverzan *et al.*, 2016). گیاهان در شرایط تنش شوری تلاش می‌کنند تا با بالابردن فعالیت آنزیم کاتالاز در سلول از آسیب‌پذیری ROS آزراد شده بکاهند (Gupta and Huang, 2014; Parida and Das, 2005). کاربرد فسفر در مرحله گیاهچه‌ای و گلدهی بیشترین و در مرحله پرشدن دانه کمترین میزان فعالیت کاتالاز را نشان داد (جدول ۴). کیفیت

خشک شاخساره در این کیفیت آب و این مقدار فسفر در همه مراحل رشد تفاوت معنی‌داری با یکدیگر نداشتند. بیشترین و کمترین نسبت وزن خشک شاخساره به ریشه به ترتیب برابر ۹/۰۰ و ۴/۶۳ مربوط به اثر متقابل تیمار کیفیت آب ۲ دسی‌زیمنس بر متر و کاربرد ۴۵ میلی‌گرم بر لیتر فسفر در مرحله طویل‌شدن ساقه و نیز اثر متقابل تیمار کیفیت آب ۸ دسی‌زیمنس بر متر و کاربرد ۳۰ میلی‌گرم در لیتر در مرحله پرشدن دانه است (جدول ۵). براساس این یافته افزایش کود فسفوری در مرحله طویل‌شدن ساقه در افزایش رشد گندم مؤثر است.

کلروفیل: اثرات اصلی و متقابل تیمارهای آزمایش بر محتوی کلروفیل برگ به جز اثر متقابل فسفر و کیفیت آب آبیاری معنی‌دار شد (جدول ۳). افزایش کاربرد فسفر از ۳۰ به ۴۵ میلی‌گرم بر لیتر باعث ۷ درصد افزایش در مقدار کلروفیل گردید. جهان‌بین و همکاران (۱۳۹۴) دریافتند که محلول‌پاشی ۱۲ کیلوگرم پتاسیم دی‌هیدروژن فسفات باعث ۱۷ درصد افزایش در مقدار کلروفیل می‌شود. افزایش کلروفیل در اثر محلول‌پاشی فسفر توسط Waraich و همکاران (۲۰۱۵) نیز گزارش شده است. همچنین افزایش شوری آب آبیاری از ۲ به ۸ دسی‌زیمنس باعث ۱۶ درصد کاهش در کلروفیل برگ شد. اثر افزایش شوری محیط ریشه و تنش شوری بر میزان کلروفیل برگ متناقض اعلام شده است اما کاهش و افزایش میزان کلروفیل به میزان تحمل ارقام مختلف گیاهی نسبت به تنش شوری بستگی دارد. در ارقام متحمل به شوری، تنش شوری باعث افزایش کلروفیل و در ارقام حساس به شوری، تنش شوری باعث کاهش کلروفیل می‌شود (Ashraf and McNeilly, 1988; Li *et al.*, 2010). قلی‌زاده و همکاران (۱۳۹۳) در بررسی ۴۱ ژنوتیپ گندم در دو کیفیت آب آبیاری ۱۰ و ۲ دسی‌زیمنس بر متر گزارش کردند که محتوی کلروفیلی رقم بکراس روشن در اثر تنش شوری کاهش یافت. همچنین افزایش شوری باعث کاهش کلروفیل در سیب‌زمینی، گوجه‌فرنگی و گندم شده است (Parida and Das, 2005). کاربرد فسفر در مرحله طویل‌شدن ساقه بیشترین مقدار

دسی‌زیمنس بر متر و کاربرد ۴۵ میلی‌گرم بر لیتر فسفر در مرحله طولی‌شدن ساقه و پرشدن دانه کمترین فعالیت پراکسیداز را نشان داد. کیفیت آب ۸ دسی‌زیمنس بر متر و کاربرد ۳۰ میلی‌گرم بر لیتر فسفر در مرحله گیاهچه‌ای بیشترین میزان فعالیت آنزیم پراکسیداز را به‌همراه داشت (جدول ۵). همبستگی بین آنزیم‌های کاتالاز و پراکسیداز با کلیه پارامترهای اندازه‌گیری‌شده در گندم منفی و معنی‌دار ($P < 0.1$) شد. افزایش این دو آنزیم در گندم به کاهش ترکیبات اکسیداتیو ناشی از تنش کمک کرده و باعث افزایش این پارامترها شدند.

نتیجه‌گیری

تنش شوری باعث کاهش جذب فسفر و ماده خشک در گندم شد. همچنین در شرایط شوری افزایش ماده خشک در این گیاه در اثر افزایش فسفر در محلول غذایی اتفاق افتاد. براساس نتایج این پژوهش به‌نظر می‌رسد که برخلاف آنچه مرسوم است مصرف کود فسفوری در ابتدای مرحله رشد گندم نسبت به نیاز آن در مراحل بعدی رشد، کافی نیست و بهتر است که کوددهی در طول دوره رشد گندم به‌ویژه در مرحله طولی‌شدن ساقه و گلدهی به‌صورت محلول‌پاشی و کودآبیاری با کودهایی نظیر منوپتاسیم فسفات یا اسید فسفریک انجام شود.

آب ۲ دسی‌زیمنس بر متر و کاربرد ۴۵ میلی‌گرم بر لیتر فسفر در مرحله پنجه‌زنی کمترین فعالیت کاتالاز برگ را نشان داد. همچنین مقایسه میانگین اثر متقابل تیمارهای آزمایشی بر کاتالاز برگ نشان داد که کیفیت آب ۸ دسی‌زیمنس بر متر و کاربرد ۳۰ میلی‌گرم بر لیتر فسفر در مرحله پنجه‌زنی بیشترین میزان فعالیت آنزیم کاتالاز را به‌همراه داشت (جدول ۵).

پراکسیداز: اثرات اصلی تیمارهای آزمایشی بر آنزیم پراکسیداز برگ در سطح یک درصد و اثرات متقابل در سطح پنج درصد معنی‌دار شد (جدول ۳). کاهش مقدار فسفر از ۴۵ به ۳۰ میلی‌گرم در لیتر باعث افزایش میزان پراکسیداز به‌میزان ۱۵ درصد گردید. همچنین افزایش شوری آب آبیاری از ۲ به ۸ دسی‌زیمنس بر متر باعث افزایش فعالیت پراکسیداز به‌میزان ۵۰ درصد شد. گندم مانند بسیاری از گیاهان زراعی دیگر جهت کاهش مضرات اکسیداتیو ایجادشده در اثر تنش شوری فعالیت آنزیم‌های آنتی‌اکسیدانی خود نظیر پراکسیداز را افزایش می‌دهد (Caverzan et al., 2016). گیاهان زراعی به‌ویژه گندم به‌منظور کاهش آسیب اکسیداتیو ایجادشده تحت تنش‌های غیرزیستی مانند شوری، مکانیسم‌های دفاعی آنتی‌اکسیدانی خود را تقویت می‌کنند. کاربرد فسفر در مرحله گیاهچه‌ای بیشترین و در مرحله طولی‌شدن ساقه کمترین میزان فعالیت پراکسیداز را نشان داد (جدول ۴). مقایسه میانگین اثر متقابل تیمارهای آزمایشی بر کلروفیل برگ نشان داد که کیفیت آب ۲

منابع

- امامی، ع. (۱۳۷۵) روش‌های تجزیه گیاه، جلد اول، انتشارات مؤسسه تحقیقات خاک و آب. تهران، ایران.
- بویراحمدی، م.، رئیسی، ف. و محمدی، ج. (۱۳۹۰) اثر سطوح مختلف شوری بر شاخص‌های رشد و جذب عناصر غذایی در شبدر ایرانی و گندم رقم چمران. پژوهش‌های تولید گیاهی ۱۸: ۴۴-۲۵.
- تدین، ع. و سلطانیان، م. (۱۳۹۵) اثر قارچ میکوریزای آربوسکولار بر رشد، کلونیزاسیون ریشه و جذب فسفر بزرک تحت سطوح مختلف کم آبی. فرآیند و کارکرد گیاهی ۵: ۱۵۷-۱۴۷.
- توفیقی، ک.، خاوری‌نژاد، ر.، نجفی، ف.، رضوی، خ. و رجالی، ف. (۱۳۹۵) بررسی اثر برهم‌کنش قارچ میکوریزا آربوسکولار و تنظیم‌کننده رشد گیاهی براسینولید بر افزایش تحمل گندم به تنش شوری. فیزیولوژی گیاهان زراعی - دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز ۳۰: ۱۹-۵.
- قلی‌زاده، ا.، دهقانی، ح. و دوراک، ج. (۱۳۹۳) ارتباط بین محتوای کلروفیل برگ و عملکرد دانه تحت شرایط تنش شوری در گندم نان. مجله علوم گیاهان زراعی ایران ۴۵: ۶۳۸-۶۲۵.

مؤمنی، ع. (۱۳۸۹) پراکنش جغرافیایی و سطوح شوری منابع خاک ایران. پژوهش‌های خاک ۲۴: ۲۱۵-۲۰۳.

مهاجر میلانی، پ.، سعادت، س. و وکیل، ر. (۱۳۷۸) تغذیه گندم در شرایط شور استان قم. علوم خاک و آب ۱۲: ۱۹۶-۱۸۷.

نادری، د. (۱۳۹۹) تأثیر کاربرد کودزیستی فسفات بر ویژگی‌های رشدی، فیزیولوژیک و بیوشیمیایی چمن فستوکای بلند در شرایط شوری. فرایند و کارکردهای گیاهی ۹: ۳۷۴-۳۶۱.

ناصری، ر.، براری، م.، زارع، ج.، خاوازی، ک.، طهماسبی، ز. و یاقوتی‌پور، آ. (۱۳۹۷) اثر باکتری‌های حل‌کننده فسفات و قارچ میکوریزا بر ویژگی‌های فنولوژیک و فیزیولوژیک گندم در شرایط دیم. اکوفیزیولوژی گیاهان زراعی ۱۲: ۲۳۶-۲۱۱.

نیازی اردکان، م.، براتی، و. و بیژن‌زاده، ا. (۱۳۹۹) اثرات کودزیستی و بقایای گیاهی بر ویژگی‌های فیزیولوژیک و بیوشیمیایی گیاه جو در شرایط تنش آبی. فرایند و کارکردهای گیاهی ۹: ۲۹۸-۲۷۹.

- Aebi, H. (1974) Catalase. In *Methods of Enzymatic Analysis*. Academic Press.
- Achatz, B., von Ruden, S., Andrade, D., Neumann, E., Pons-Kuhnemann, J., Kogel, K. H. and Waller, F. (2010) Root colonization by *Piriformospora indica* enhances grain yield in barley under diverse nutrient regimes by accelerating plant development. *Plant and Soil* 333: 59-70.
- Ahmad, P. and Umar, S. (2011) *Oxidative Stress: Role of Antioxidants in Plants*. Stadium Press, New Delhi.
- Allen, J. D. and Pechenik, J. A. (2010) Understanding the effects of low salinity on fertilization success and early development in the sand dollar *Echinarachnius parma*. *The Biological Bulletin* 218: 189-199.
- Ashraf, M. and McNeilly, T. (1988) Variability in salt tolerance of nine spring wheat cultivars. *Journal of Agronomy and Crop Scienc* 160: 14-21.
- Ashraf, M. and Ali, Q. (2008) Relative membrane permeability and activities of some antioxidant enzymes as the key determinants of salt tolerance in canola (*Brassica napus* L.). *Environmental and Experimental Botany* 63: 266-273.
- Awad, A. S., Edward, D. G. and Campbell, L. C. (1990) Phosphorus enhancement of salt tolerance of tomato. *Crop Scienc* 30: 123-128.
- Cadot, S., Belanger, G., Ziadi, N., Morel, C. and Sinaj, S. (2018) Critical plant and soil phosphorus for wheat, maize, and rapeseed after 44 years of P fertilization. *Nutrient Cycling in Agroecosystems* 112: 417-433.
- Caverzan, A., Casassola, A. and Brammer, S. P. (2016) Antioxidant responses of wheat plants under stress. *Genetics and Molecular Biology* 39: 1-6.
- Fageria, N. K., Moreira, A. and Coelho, A. M. (2011) Yield and yield components of upland rice as influenced by nitrogen sources. *Journal of Plant Nutrition* 34: 361-370.
- Food and Agriculture Organization (2014) *The state of food and agriculture: Innovation in family farming*. Available online at: <http://www.fao.org/3/a-i4040e.pdf>
- Gallaher, C. M. (2007) *Phosphorus Availability in Annual and Perennial Cropping Systems*. Michigan State University, Department of Crop and Soil Sciences.
- Gondim, F. A., Gomes-Filho, E., Lacerda, C. F., Prisco, J. T., Azevedo Neto, A. D. and Marques, E. C. (2010) Pretreatment with H₂O₂ in maize seeds: Effects on germination and seedling acclimation to salt stress. *Brazilian Journal of Plant Physiology* 22: 103-112.
- Gray, R. C. (1977) Foliar fertilisation with primary nutrients during the reproductive stage of plant growth. *Proceedings of the Fertilizer Society* 164: 23.
- Gupta, B. and Huang, B. (2014) Mechanism of salinity tolerance in plants: Physiological, biochemical, and molecular characterization. *International Journal of Genomics* 2014.
- Havlin, J. L., Beaton, J. D., Tisdale, S. L. and Nelson, W. L. (2005) *Soil fertility and fertilizers: An introduction to nutrient management*. Prentice Hall.
- James, R. A., Blake, C., Byrt, C. S. and Munns, R. (2011) Major genes for Na⁺ exclusion, Nax1 and Nax2 (wheat HKT1; 4 and HKT1; 5), decrease Na⁺ accumulation in bread wheat leaves under saline and waterlogged conditions. *Journal of Experimental Botany* 62: 2939-2947.
- Jones, G. P. D., Jessop, R. S. and Blair, G. J. (1992) Alternative methods for the selection of phosphorus efficiency in wheat. *Field Crops Research* 30: 29-40.
- Latif, A., Alam, S. M., Hamid, A. and Iqbal, Z. (1997) Relative efficiency of phosphorus applied through broadcast incorporation, top dressing and fertigation to crops. *Pakistan Journal of Soil Science* 13: 15-18.
- Li, G., Wan, S., Zhou, J., Yang, Z. and Qin, P. (2010) Leaf chlorophyll fluorescence, hyperspectral reflectance, pigments content, malondialdehyde and proline accumulation responses of castor bean (*Ricinus communis* L.) seedlings to salt stress levels. *Industrial Crops and Products* 31: 13-19.

- Liao, M., Hocking, P. J., Dong, B., Delhaize, E., Richardson, A. E. and Ryan, P. R. (2008) Variation in early phosphorus-uptake efficiency among wheat genotypes grown on two contrasting Australian soils. *Australian Journal of Agricultural Research* 59: 157-166.
- Marschner, M. (1995) *Mineral Nutrition of Higher Plant*, 2nd Ed. Academic Press, London.
- Mengel, K. and Kirkby, E. A. (2001) *Principles of Plant Nutrition*, 5th Ed. International Potash Institute, Worblaufen-Bern, Switzerland.
- Mikkelsen, R. L. (2013) A closer look at phosphorus uptake by plants. International Plant Nutrition Institute (IPNI) 13049, North America.
- Mosali, J., Desta, K., Teal, R. K., Freeman, K. W., Martin, K. L., Lawles, J. W. and Raun, W. R. (2006) Effect of foliar application of phosphorus on winter wheat grain yield, phosphorus uptake, and use efficiency. *Journal of Plant Nutrition* 29: 2147-2163.
- Munns, R. and Tester, M. (2008) Mechanisms of salinity tolerance. *Annual Review of Plant Biology* 59: 651-681.
- Munns, R., James, R. A. and Lauchli, A. (2006) Approaches to increasing the salt tolerance of wheat and other cereals. *Journal of Experimental Botany* 57: 1025-1043.
- Papadopoulos, L. and Rendig, V. V. (1983) Interactive effects of salinity and nitrogen on growth and yield of tomato plants. *Plant and Soil* 73: 47-57.
- Parida, A. K. and Das, A. B. (2005) Salt tolerance and salinity effects on plants: A review. *Ecotoxicology and Environmental Safety* 60: 324-349.
- Poleskaya, O. G., Kashirina, E. I. and Alekhina, N. D. (2004) Changes in the activity of antioxidant enzymes in wheat leaves and roots as a function of nitrogen source and supply. *Russian Journal of Plant Physiology* 51: 615-620.
- Rao, A., Ahmad, S. D., Sabir, S. M., Awan, S. I., Shah, A. H., Abbas, S. R., Shafique, S., Khan, F. and Chaudhary, A. (2013) Potential antioxidant activities improve salt tolerance in ten varieties of wheat (*Triticum aestivum* L.). *American Journal of Plant Science* 4: 69-76
- Roostitalab, M. H., Siadat, H. and Farshad, A. (2018) *The Soils of Iran*. Springer International Publishing, Switzerland.
- Sharma, N. K., Singh, R. J. and Kumar, K. (2012) Dry matter accumulation and nutrient uptake by wheat (*Triticum aestivum* L.) under poplar (*Populus deltoides*) based agroforestry system. *ISRN Agronomy* 2012.
- Tester, M. and Davenport, R. (2003) Na⁺ tolerance and Na⁺ transport in higher plants. *Annals of Botany* 91: 503-527.
- Tunesi, S., Poggi, V. and Gessa, C. (1999) Phosphate adsorption and precipitation in calcareous soils: The role of calcium ions in solution and carbonate minerals. *Nutrient Cycling in Agroecosystems* 53: 219-227.
- Uchida, R. (2000) Essential nutrients for plant growth: Nutrient functions and deficiency symptoms. *Plant Nutrient Management in Hawaii's Soils* 31-55.
- Vance, C. P., Uhde-Stone, C. and Allan, D. L. (2003) Phosphorus acquisition and use: Critical adaptations by plants for securing a nonrenewable resource. *New Phytologist* 157: 423-447.
- van Doorn, W. G. and Ketsa, S. (2014) Cross reactivity between ascorbate peroxidase and phenol (guaiacol) peroxidase. *Postharvest Biology and Technology* 95: 64-69.
- Waraich, E. A., Ahmad, Z., Ahmad, R., Saifullah, and Ashraf, M. Y. (2015) Foliar applied phosphorus enhanced growth, chlorophyll contents, gas exchange attributes and PUE in wheat (*Triticum aestivum* L.). *Journal of Plant Nutrition* 38: 1929-1943.
- Yan, K., Bian, T., He, W., Han, G., Lv, M., Guo, M. and Lu, M. (2018) Root abscisic acid contributes to defending photoinhibition in Jerusalem artichoke (*Helianthus tuberosus* L.) under salt stress. *International Journal of Molecular Sciences* 19: 3934.
- Zadoks, J. C., Chang, T. T. and Konzak, C. F. (1974) A decimal code for the growth stages of cereals. *Weed Research* 14: 415-421.

Effect of salinity stress and phosphorus application in different stages of wheat growth on biomass and some of its physiological characteristics

Masoud Tadayonnejad^{1*}, Mohsen Dehqani¹ and Farzad Parsadoust²

^{1,2} Assistant professor, Soil and water Research Department; Isfahan Agricultural and Natural Resources Research and Education Center, Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Esfahan, Iran

³ Researcher in the Department of Soil Conservation and Watershed Management, Isfahan Agricultural and Natural Resources Research and Education Center, Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Esfahan, Iran

(Received: 11/12/2020, Accepted: 28/02/2021)

Abstract

Although phosphorus possesses the lowest amount between essential elements in the plant, but due to its important role in the vital processes of the plant, its supply during the growing period of wheat is essential. This study was conducted to investigate the response of wheat to the use of phosphorus in different stages of its growth and in different conditions of water salinity in pots and in soilless culture system. This experiment was performed in the factorial experiment in a completely randomized design with three factors of irrigation water quality (2 and 8 dS / m), phosphorus concentration (30 and 45 mg/l) and the stage of growth of wheat that receives phosphorus (seedling stage, tillering stage, elongation stage of Stem, flowering and seed filling) with three replications. Plants were harvested at the end of the physiological maturation phase. Roots and shoots dry weight, shoot phosphorus concentration, chlorophyll and catalase and peroxidase enzymes were measured. Increased salinity decreased 48% phosphorus concentration of shoots, 40% dry weight of roots and shoots and 100 and 50% increase of catalase and peroxidase, respectively. Increasing the concentration of phosphorus from 30 to 45 mg/l caused 10 and 36% increase in dry weight of roots and shoots, respectively. The highest amount of chlorophyll, roots and shoots dry weight due to the use of phosphorus was observed in the stem elongation stage and the lowest values were related to the application of phosphorus in the seedling stage. Based on this research, it seems that fertilization is necessary during the wheat growth period, especially in the stage of elongation of the stem and flowering.

Keywords: Salinity, Phosphorus, Wheat, Growth stages

Corresponding author, Email: m.tadayonnejad@gmail.com